

Pandora'nın kutusu ne zaman açıldı?

Prof. Dr. Akif Tan

1961'de Ankara'da doğdu. 1985 yılında Gülhane Askeri Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1990'da GATA Genel Cerrahi AB Dalı'nda uzmanlık eğitimi aldı. 1996 yılında GATA Genel Cerrahi Ana Bilim Dalı'nda yardımcı doçent olarak göreve başladı. 2002 yılında doçent oldu ve 2004 yılında Kıdemli Albay olarak emekliye ayrıldı. Uzun yıllar Özel İstanbul Medipol Hastanesi Genel Cerrahi Kliniğinde görev yapan Tan, geçtiğimiz yıl İstanbul Medipol Üniversitesi Tıp Fakültesi Genel Cerrahi dalında profesör kadrosuna atandı. Dr. Tan evlidir ve 2 çocuk babasıdır.

İnsanlar kötülüklerle, zorluklarla, hastalıklarla ne zaman karşılaştılar ve onlara karşı neler yaptılar? Elbette hastalıklarda insanlık tarihiyle beraber başlıyor, bizler bunu arkeolojik ve antropolojik belgeler veya buluntulardan biliyoruz. Ama antik Yunan efsanelerinde insanların hastalıklarla karşılaşmasının Pandora'nın kutuyu açmasıyla anlatılması oldukça tanınmış, bilinen bir mitolojik öyküdür ve bu mitolojik anlatım insanın kötülüklerle, hastalıklarla karşılaşma hikâyesine masalsi bir güzellik katar.

Efsaneye göre; Zeus, Hermes tarafından "bütün tanrıların armağanı" anlamına gelen "Pandora" adı verilen kadını yaratır, Pandora'ya can verdikten sonra ve onun bütün kötülüklerle, çirkefliliklerle aynı zamanda güzelliklerle donandığını gördükten sonra sıra, Prometheus'tan ve insanlıktan öç almaya gelir. Zeus Pandora'nın eline kapalı bir kutu verir ve onu Prometheus'un kardeşi Epimetheus'a (aklı başına sonradan gelen, geç uyanan anlamına gelir) gönderir. Olacakları önceden görebilen kâhin Prometheus, kardeşi Epimetheus'u, Zeus'tan gelecek hiç bir hediye almaması hususunda uyarır. Fakat Epimetheus hediye elinde tutan güzel Pandora'yı görünce kardeşinin nasihatlerini unuttur ve bunun karşılığında insanlığa en büyük kötülüğü getirir (güya bu kötülük kadındır). Epimetheus, Pandora'nın çekiciliğine karşı koyamaz ve yapacağı en son şeyi ilk sıraya koyarak onunla evlenir. O zamana kadar insanlar (erkekler) kötülüğü, hastalığı, sıkıntıyı, yalanı bilmiyorlardı.

Yeryüzüne bütün kötülükler Pandora ile birlikte bu kutuyla gönderilmiştir. Tek yapılmaması gereken ise bu kutunun açılmasıdır.

Zeus'un eline tutuşturduğu kutuda ne olduğunu merak eden Pandora bu merakına daha fazla dayanamayarak bu kutuyu açar. Bu kutu açılınca ne kadar kötülük, dert, kıskançlıklar, hastalıklar, açlık, yaşlılık, delilik varsa yeryüzüne yayılır. Pandora bu kutunun kapağını kapatmak istese de çok geç olmuştur, artık yeryüzü bu kötülüklerle olumsuzluklarla çevrelenmiştir. Buna rağmen Pandora, kutunun kapağını son hamleyle kapatır. Kutunun içinde tek kalan ise insanları bu kadar olumsuzluk karşısında avutan, insanlığın tek ilacı olan "umut"tur.

Evet, Antik Yunanda kötülüklerin, hastalıkların dert ve belaların böyle başladığı söylene de, hastalık ya da kötülüklerle insanların karşılaşması insanlık tarihi kadar eskidir. Bu kadar eski tarihlerden bahsedince biraz daha arkeolojik buluntulardan yola çıkarak daha belirgin tarihlere göre kutunun ne zaman açıldığını anlamaya çalışmakta fayda var. Avrupa'nın ortasında, Alp Dağlarını geçerken donarak ölen ve 2000'li yıllarda cesedi donma nedeniyle mumyalaşmış olduğu için genetik ve antropolojik çalışmalara hatta tıbbi detektiflerce incelemeye elverişli olan, hayli iyi korunmuş, 6 bin yaşında bir buzul çağı insan iskeleti (Buz adam Ötzi) bulunmuştur. Kalçasındaki bıçak yarasına bağlı gelişmiş berelenme yanında oluşan

enfeksiyonun tahribatı bize aslında enfeksiyonlar, yaralar ve ölüm hakkında o yıllara ait bazı ipuçları vermektedir. Sadece bununla da kalmayıp, buzul çağı insanı Ötzi'nin cesedinde yapılan ileri teknolojik incelemelerle, kendisinde bazı barsak parazitleri ve buna bağlı enfeksiyonlar (Trichuris trichuria), laktoz intoleransı ve kenelerden bulaşan Lyme hastalığının da bulunduğunu (genetik araştırmalarla) öğrenmiş olduk.

Baş ağrıları ve bunların kötü ruhlarla ilişkilendirilmesiyle yapılan ilk tedaviler yani "trepanasyon" adı verilen kafatası kemiklerine açılan bir delik ile hastanın ya da kötülük bulaşan insanın kurtarılması ya da iyileştirilmesi çalışmaları Anadolu'da 10 bin yıllık iskeletlerde rahatlıkla görülebilmektedir.

Bilinen en eski hastalık, günümüzde tıp dünyasında "Lepra" olarak tanınan (Hansen's disease) veya halk arasında "cüz zam" adı verilen, hikâyelere, masallara konu olan, deri ve sinir sistemini ilgilendiren, etkeni bir mikobakteri olan hastalıktır ve insanın Afrika'dan yayılışına yani 40- 50 bin yıl kadar eskilere kadar tarihlendirilen bir geçmişi vardır. Antropologlara göre bir çok enfeksiyon veya paraziter hastalık, doğumsal anomali veya yaralanmalara bağlı oluşan organ kayıpları, yumuşak dokularda olduğunda tarihi izlerini takip etmek çok zor olduğu halde kemiklerde iz bırakan enfeksiyon dahi olsa hastalıkları tarihlendirebilmek daha kolay ve doğru olabilmekte. Bu nedenle akciğer hastalığı gibi bilirse de

tüberkülozun kemikte meydana getirdiği deformite ya da değişikliklerin izleri takip edildiğinde veya genetik çalışmalarda buna eklendiğinde tarihi oldukça eskilere gitmektedir Yaklaşık 10 bin yıl önce DNA testleri ile doğrulanmış tüberkülozdan bahsedebileceğimiz gibi Türkiye'de bulunan iskeletlerde görülen kemiklerdeki karakteristik hastalık 100 bin yıl öncesine tarihlendirilebilmektedir. Bu haliyle Lepra için söylenebilecek en eski hastalık olma özelliği bazı antropologlarca tüberküloz olarak düşünülmektedir.

Bazı arkeolog ve antropologlarda pnömoni adı verilen akciğer enfeksiyon hastalığının, kemik ve diş gibi kalıcı organlarda iz bırakmamasına ve dolayısıyla izlerinin takip edilememesine rağmen bakteri, virüs, mantar ya da parazitlerine bağlı hastalıklarının insanın akciğer gelişimi kadar eski olduğunu iddia etmektedirler. Bu söylemleri özetlersek bilinen en eski hastalıklar olarak genellikle lepra, tüberküloz ve pnömoniden bahsetmek ve bu hastalıkların bulgularının on binlerce yıl öncesinden beri arkeolojik kayıtlarda bulunduğu bahsedilebilir. Yine Trahom gibi üst göz kapağının hastalığından MÖ 8 bin yıllarında Avusturalya yerlilerinin iskeletlerinde (göz çevresindeki) rastlanması bu hastalığının yaygın ve eskiliği hakkında güvenilir bulgular oluşturur. Babil'deki tıp kayıtlarında MÖ 2300 yıllarına ait çiçek hastalığından bahsedilmesi, malarya hastalığının MÖ 2700'e ait Çin kaynaklarında bulunması da bu hastalıklarla karşılaştığını ve iz bırakan toplumsal bir afet, büyük bir bela gibi algılanarak belgelere geçirildiğini görüyoruz.

Önceleri hastalığın biraz da korkulan bir şey olmasından dolayı, bir illet, bir kötü ruh ile tanımlanması daha çok büyücü doktorlar ya da şifacılar diyebileceğimiz ve bu gün Fransa sınırları içinde kalan Pireneler'de, 15 bin yıl önce yapılmış mağara resimlerinin olduğu Trois-freres mağarasındaki belki de ilk duvar resimlerinde betimlenmiş olan garip kıyafetli kötülük kovuculardan çare beklendiyse de tarih içerisinde yavaş yavaş daha rasyonel yaklaşımların devreye girdiğini ve ilerleyen zaman içerisinde bugünkü anlayışlara yakın bir tıp uygulamasının öne geçtiğini görüyoruz.

Dünyanın bir başka bölgesinde hastalıkların, belanın vücuttan giderilmesinde hem münecimlerin hem de tabiplerin ilgilenmeleri ve bunun tarih içerisinde giderek tabiplerce yapılmasının ağırlık kazandığını en açık örnekleriyle, yazılı geleneğin erken geliştiği Mezopotamya bölgesinde görmekte mümkün. Özellikle Ninova'da yapılan arkeolojik kazılarda, İskenderiye'den önceki tarihin en büyük kütüphanesi olan ancak eserlerin kâğıt ya da parşömen değil de kil tabletlerde

saklandığı Asurbanipal kütüphanesi kalıntılarında ve yüzbinlerce kil tablet arasında bulunması sürpriz olmamalı.

Hastalıklarla ilgili yapıtlar arasında en dikkat çekici olanı, en geç yaklaşık 35 yüzyıl önce yazıldığı göz önünde bulundurulursa, gerçek bir başyapıt olan, tablet üzerine çivi yazısı ile nakşedilmiş, bulunup okunduktan sonra adı "tıbbi tanı ve tahmin risalesi" konulan, 5-6 bin satırdan ve 40 tablettan oluşan eserdir denilebilir. İnsanın burnuna ait bulguların; "burnun ucu ıslaksa...", "burnun ucu kızarmışsa..." vs. gibi gözlemlerin sıkça tekrarlandığı, hastanın bedeni ve yüzünün görünümü hakkında bilgilerin aktarıldığı, "ölümcül hastalık" veya "iyileşmeye/ölmeye şu kadar günü kalmıştır" gibi deyimlerin geçtiği, yani artık kötülük kovmaktan öte hastalık tanımlarının kullanılıp iyileştirme ya da bedeni bu illetten kurtarma kavramlarının açıkça belirginleştiği bu eserler 5 bin yıl önce artık tıp olarak bahsedebileceğimiz bir disiplinin geliştiğini göstermektedir. Bu tıbbin tamamen bu tablolara egemen olduğu anlamına gelmemeli, çünkü daha uzun yıllar ve hatta yakın zamanlara kadar hem bu tür tedaviler hem de kültürlere göre farklı gösteren, metafizik anlam ve tanımlamalarla birlikte farklı yöntemler de hastalıklarla mücadele de hep devam edecektir.

Belki de tarihte ilk salgından bahsedilen metinler, yine Mezopotamya'da MÖ 1780'de Mari Kralı Zimri Lim'in çıktığı bir seferdeyken, saraydaki karısına yazdığı ve eşini, irinli yaraları olan ve bu haliyle saraya gelmekte olan bir kadınla görüşmemesine, hasta kadınla görüşenler de, sandalyesine oturanlarda da bu illetin görüldüğünü anlattığı mektubudur. Daha sonra yazdığı ikinci bir mektupta da (bu mektup çok parçalanmış ve yer yer eksik bulunmuştur) Kral, aynı talihsiz kadından ve kadının ölümünden bahsetmektedir. O yıllarda bu tür salgın hastalıklarla hem bir kötülükün topluma ceza olarak verildiği düşüncesiyle hem tabipler hem de kötülük kovucular mücadele etmiş ya da dini toplumsal ayinler düzenlenerek bu talihsiz durumdan kurtulmaya çalışılmıştır.

Mezopotamya ve Sümerler dendiğine hemen akla gelebileceği gibi "Tarih Sümer'de Başlar" adlı kitabıyla tanınan ve birçok konuda ilklerin Sümer olduğunu belgeleyen Noah Kramer'i unutmamak gerekir. Araştırmacı kitabında yine ilk eczacılık bilgilerini gösteren, belgeleyen bir kil tablettan bahseder. Yaklaşık 4 bin yıl Nippur kalıntılarının arasında gömülü kalmış, bulunduktan sonrada Filedelfiya (Philadelphia) Müzesinde korunan, insanlığın bilinen en eski tıp "el kitabı" denebilecek, tedavileri ve ilaçları gösteren bir kil tablet aynı

zamanda ilk reçetelerin Sümerlilerce yazıldığını da göstermektedir. Bu kadim belgeden öğrendiğimize göre, günümüz meslektaşları gibi Sümerli hekim de binlerce yıl önce ilaçlarının ana maddelerini bitkisel, hayvansal ve madensel kaynaklardan sağlıyordu. Gözde mineralleri sodyumklorid, potasyum nitrattı, birçok bitki tohumunu, söğüt, muz köknar gibi ağaçların yemişlerini, süt, yılan derisi, kaplumbağa kabuğunu şifa amaçlı kullanıyordu. Sürmek için merhemler, içmek için sıvı ve toz ilaçlar öneriyordu.

MÖ. 3 bin yıllarından kalan bu tek tablettan, aslında Sümerlerde tıp kadar eczacılıkta da kayda değer bir gelişme gösterdiklerinden bahsetmek mümkündür. Yalnız, bu tabletin düşündürdüğü bazı şeylerde vardır. Örneğin Sümerli hekimin o yıllarda sihirli sözlere ve büyüye başvurmaması veya bunlardan pek bahsetmemesi, daha sonraki birçok tablette hastalıkların cinslere bağlandığı, yüce Sümer hekimi ünvanlı tıp sanatının baş tanrıçasından bahsedilmesine rağmen o yıllar için oldukça ilginçtir. Yine böylesi bir tıp tableti yerine daha çok tarım ve sulama üzerine yazılar beklenirken hatta tarım ve çiftçilikle ilgili böylesi bir temel yazılımlı eserin en erken örneklerinin 2. binde görüldüğü düşünülürse tıbbin el kitabı gibi bir tablet hayli ilginçtir.

Binlerce yıl sonra artık Ege'de antik Yunan bilgeliği ve uygulamalarının tıpta da görülmesiyle modern anlamda tıbbin daha çok, Ege adalarından Kos'ta MÖ 460 yılında doğan Ünlü hekim Hipokrat'la başladığı ifade edilmektedir. Bu gelenek Galen ve İbni Sina gibi tarihin büyük hekimleriyle devam etmektedir. Batı dünyasında Avicenna olarak tanınan İbni Sina'nın 200 kadar eser vermiş olması hatta El-Kanun fi't-Tib (Tıbbin Kanunu) adlı kitabının yaklaşık 6 asır zamanın tıp okullarında okutulmuş olması haklı olarak tüm dünyada ortaçağda modern tıbbin kurucusu ve hekimliğin önderi gibi sıfatların verilmesine de sebep olmuştur.

İnsanlığın, ancak son 30- 40 bin yıllık tarihinde mağara ya da duvarlara çizilmiş resimler ve 20 bin yıl önce yapılan küçük heykelciklerle ve son 5 bin yılda kil tabletlerle başlayan yazı ile ancak kalıcı ve gerçek bir bilgiye sahip olmak mümkündür. Bu nedenle insanla başlayan, hastalık, mikrop, yara kavramlarının masalsi anlatımlarla süslense de oldukça uzun tarihinde yerleşik hayatın başlaması, yazı ve bilgi birikimiyle birlikte artan ve kullanıldıkça sistematikleşen tedavilerin tarihinden bahsetmek mümkün olmaktadır. Belki Pandora'nın kutusunun ne zaman açıldığını kesin bir tarih saptamasıyla bilemeyeceğiz ama açıldığı için uğraşmak zorunda olduklarımızın ve nasıl bir uğraşı tarihimiz olduğunu hatırlamak yeterli olacaktır.